

interview met alain touraine ★

Jan Godschalk en Kornelis Veenstra

Alain Touraine (51) is directeur d'étude van de Ecole Pratique des Hautes Etudes, waar hij speciaal belast is met de leiding van het Centre d'études des mouvements sociaux.

Hij heeft gedoceed in Frankrijk, de Verenigde Staten, Canada en Zuid-Amerika. Hij was hoogleraar in Nanterre in de tijd van de meibeweging in Parijs, waar hij, als ooggetuige, een indringende studie over schreef. Dit boek, *Le Mouvement de Mai ou le Communisme Utopique*, heeft hem, tesamen met het eerder verschenen *Conscience Ouvrière* en met het later gepubliceerde *La Société Post-Industrielle*, tot een van de bekendste sociologen van Frankrijk en van deze tijd gemaakt.

Touraine werd opgeleid als historicus. Na de oorlog is hij zich, vanuit de sociologie, intensief gaan bezighouden met de ingrijpende veranderingen die zich, naar zijn idee, in de moderne westerse maatschappij begonnen af te tekenen.

Voor hem begon de sociologie pas met de komst van de industriële maatschappij. Want eerst dan krijgt de mens werkelijk de mogelijkheid intensief in te grijpen in de vormgeving van zijn samenleving.

De benadering van Touraine toont een combinatie van marxistische ideeën en ideeën die op Weber terug te voeren zijn. Mevrouw Boesjes-Hommes spreekt in dit verband (in *Hoofdfiguren uit de sociologie*) van een combinatie van structuralisme en functionalisme. Hij noemt zijn benadering een "sociologie de l'action". Uitgangspunt is de handelende mens die in samenwerking of in relatie met anderen aan de wereld waarin hij leeft vorm probeert te geven. De arbeid staat hier centraal, omdat dit bij uitstek het middel is waarmee de mens in zijn omgeving kan ingrijpen. Touraine heeft zich in dit verband vooral beziggehouden met de veranderingen in de arbeid en in de arbeidsverhoudingen. Bij zijn analyse gaat hij in eerste instantie uit van de klassenonderscheiding, zoals die door Marx werd geformuleerd. Van daaruit zoekt hij een aanpassing aan de huidige situatie in de industriële of eventueel post-industriële samenleving.

Zijn benadering krijgt iets van Dahrendorf wanneer hij in de basis van de klassenstrijd naast de gebruikelijke productieverhoudingen ruimte geeft voor gezagsverhoudingen. Sterker nog is echter de parallel die getrokken kan worden met de benadering van Habermas, met name in diens *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Ook bij Habermas kan het klassenschema van Marx niet meer in deze tijd toegepast worden. De klassenstrijd is stilge-

legd door de veranderingen die opgetreden zijn in het functioneren van de staat (welvaartsstaat). Daarnaast zijn techniek en wetenschap in de moderne ontwikkeling tot productiefactoren gekomen, die de oude tegenstelling kapitaal-arbeid naar de achtergrond verdrongen hebben. Habermas schetst in genoemd essay een beeld van rationalisering waarin steeds meer terreinen van het maatschappelijk leven als het ware voorgeprogrammeerd worden.

Zijn beschrijving doet sterk denken aan het beeld dat Riesman in de vijftiger jaren opriep met zijn *Lonely Crowd*, waarin de vroeg-industriële "vrije mens" vervangen werd door een van buiten gedisciplineerde "massamen". Met de ontwikkeling naar de post-industriële samenleving wordt de beslissings- of speelruimte van de mens voortdurend kleiner.

Een dergelijke ontwikkeling nu, is ook te vinden in Touraine's *Société Post-Industrielle*, in zijn latere *Production de la Société* (1973) en in essays in *Pour la Sociologie* (1974).

Ook bij hem is de leidende rol van het kapitaal overgenomen door techniek en wetenschap. De bezitters van deze productiekraft vormen de leiding van de organisaties en instellingen die het leven in de moderne tijd bepalen. Evenals de "technostructure" bij Galbraith zijn deze technocraten en bureaucraten gepreoccupeerd door de belangen van hun (grote) organisaties. Aan het voortbestaan en de uitbreiding van de macht van die organisaties worden nationale belangen zonder meer opgeofferd. Evenmin als Habermas spreekt Touraine nog van uitbuiting.

Immers wie deel uitmaakt van het systeem is materieel gezien betrekkelijk goed af. En wie het slecht gaat heeft dat meestal te danken aan het feit dat hij van dat systeem geen deel uitmaakt. Voor de ontwikkelde industriële maatschappij, de maatschappij die tendeeft naar de post-industriële situatie, is de belangrijke tegenstelling de tegenstelling tussen heersers en overheersten, of zoals Touraine ze ook wel aanduidt, tussen de onafhankelijk participierenden ("classe dirigeante") en de afhankelijk participierenden ("classe populaire").

Daardoor kan de verandering in de maatschappij niet meer verwacht worden van het verzet van het arbeidersproletariaat tegen de klasse der ondernemers, zoals dat in de negentiende eeuw van Marx het geval was. Touraine ziet ook geen strijd meer van de ene klasse tegen de andere, omdat er geen centrale "issue" is die een klasse tesamen kan brengen voor zo'n strijd.

In *La Société Post-Industrielle* gaat hij uitgebreid in op dit probleem. Zij conclusie daar doet denken aan de conclusie van Marcuse in diens *One-Dimensional Man*, maar Touraine deelt diens pessimisme niet. Hij gelooft in de mogelijkheid van acties zoals die op allerlei deel terreinen op gang gebracht worden door technici of wetenschapsmensen die daar sleuteposities innemen, zonder dat ze deel uitmaken van de overal heersende grote organisaties. Hij denkt daarbij aan deskundigen in de gezondheidszorg, aan adviseurs bij de stedenbouw en de stadontwikkeling, aan degenen die werkzaam zijn in het sociaal werk en aan kritische wetenschapsmensen aan de universiteiten.

In het gesprek is dat thema ook aan de orde gekomen in verband met de mogelijkheden voor democratisering of, zoals hij het noemde, autogestion. Hij verwees daarbij naar wat hij geschreven had in een van zijn laatste boeken, *Lettres à une étudiante* (1974). Een boek waarin hij de themas uit zijn andere boeken behandelt in brieven aan een studente in de sociologie. Naar mijn idee het helderste boek dat hij geschreven heeft. Speciaal de brief over autogestion is in ditgeval zeer van toepassing (blz. 161-176).

Autogestion is naar zijn idee ongeschikt als middel om te komen tot een ingrijpende sociale vernieuwing. "Une collectivité ne peut gérer directement son changement. Elle cherche à maintenir son identité, à contrôler son environnement, à donner des garanties à ses membres, non à se lancer dans l'innovation et les tensions qu'elle impose" (168).

Hij ziet een relatie tussen de gedachten over het behouden van het evenwicht dat men bereikt denkt te hebben en de autogestion. Men denkt dat de groei niet meer noodzakelijk is en dat men zich nog uitsluitend bezig moet houden met het verbeteren van de communicatie tussen mensen, waaruit dan als vanzelfsprekend het geluk voort zal vloeien. Hij vindt dit een lieve redenering, maar vindt deze gedachte onaanvaardbaar zolang er nog zoveel nood bestaat in grote delen van de wereld ("de derde wereld"). "Au risque d'être un peu injuste, je rejette cette utopie qui m'exaspère". Hij gelooft niet in het einde van de groei, noch in de klassenloze maatschappij. "La croissance zéro, l'équilibre et le triomphe des idéologies imaginé par l'Occident riche à partir des religions orientales ne sont pas pour demain".

Wel gelooft hij in autogestion, die zich op deelterreinen verzet tegen de overheersing door de grote organisaties, maar dan moet voldaan worden aan bepaalde voorwaarden. "Les mouvements qui témoignent de la plus forte capacité de mobilisation et qui font pénétrer la contestation le plus profondément dans la société sont ceux qui concernent une communauté, un groupe réel. En France comme ailleurs, la force de résistance principale ne peut plus être le travail, elle doit être la collectivité locale, la commune, ou ce qui s'y rattache. Le mouvement Lip ne fut pas une grève mais une commune (p. 172). Naar zijn idee is dit een gedachte, die meer dan welke analyse dan ook, aansluit bij de praktijk. Een gedachte die bevestiging vindt in de Nederlandse praktijk van de laatste jaren.

+ + +

In The Coming Crisis of Post-Industrial Society zegt Daniel Bell dat u een van de neo-marxisten bent die proberen het marxistische klassebegrip door kleine wijzigingen voor de moderne kapitalistische maatschappij te handhaven. Evenals bij Marx staan arbeid en conflict bij u centraal. Maar uw "classe dirigeante" in Pour la Sociologie doet meer aan de benadering van Dahrendorf denken dan aan die van Marx.

Dat is een gekompliceerde vraag. Ik kan me voorstellen dat Daniel Bell van mening is dat iedereen die gelooft in conflict en in klassestructuren ongeveer in gelijke termen denkt, maar hij kijkt dan ook als het ware van maansafstand. De ideeën van Nederlanders, Fransen en Duitsers verschillen hierover wel degelijk. Ik zie niet welke overeenkomst er bestaat tussen Dahrendorf en mijzelf. Toch lijkt me een vergelijking tussen wat Dahrendorf beweert en wat ikzelf denk een goed uitgangspunt voor de benadering van dit probleem; een beter uitgangspunt in ieder geval dan dat wat Bell presenteert.

Voor de traditionele formatie van de industriële maatschappij in de 19e eeuw is de analyse van Dahrendorf zeer toepasselijk. Toen stond het conflict binnen de muren van de fabriek centraal en in het maatschappelijk gebeuren van de beginnende industrialisering had het een grote betekenis. Nu heeft het conflict de vorm aangenomen van een conflict tussen "bestuurders" en "bestuurden". Het is een conflict over autoriteit, over besluiten, beslissingen of, zo u wilt, een systeem van structurele spanningen binnen een besluitnemend systeem. Deze analyse van Dahrendorf kan niet over een kam geschoren worden met een analyse gebaseerd op een klassestructuur. Elke analyse van klassenconflicten richt zich op het antagonisme ten aanzien van de controle over de basisorientatie van de maatschappij. Wanneer je vasthoudt aan de 19e eeuwse definitie dan verlaag je je tot het niveau waarop Dahrendorf analyseert. Ik probeer daarentegen hetzelfde niveau van analyse te behouden dat Marx heeft ontwikkeld. Dat betekent uitgaan van een totaal conflict met als inzet de algehele oriëntatie van de samenleving. Dit conflict kan niet meer binnen de fabrieksmuren gevonden worden. Ik probeer een marxistische analyse over de maatschappij in conflict in stand te houden, met een herziene opvatting over de aard van het conflict. Dahrendorf daarentegen begeeft zich op een lager niveau van analyse. Hij houdt zich bezig met organisatie of met "decision-making", terwijl Marx zich richt op het uiteindelijke doel, op de strijd om de richting die de maatschappij zal ingaan, of de strijd om de toeïgening van de meerwaarde (de precieze bewoordingen doen niet zo ter zake). Ik probeer op hetzelfde niveau te analyseren als Marx, maar vanuit een nieuwe definitie.

Typisch voor de industriële maatschappij is, dat zij in staat is in zichzelf in te grijpen. Essentieel voor de industriële maatschappij is de investering van kapitaal die tot een verandering van arbeidsomstandigheden leidt, of beter gezegd, tot een verandering van de organisatie van de arbeid. Denk bij voorbeeld aan Saint-Simon of aan Frederick Taylor. Zo bevond het conflict in de voor-industriële maatschappij zich, zeg ten tijde van het mercantilisme bij voorbeeld, op het niveau van de distributie van goederen. In de industriële maatschappij bevindt het zich op het niveau van de organisatie van de arbeid. Daarboven ligt weer het niveau van de markt, waar de ondernemer zijn kapitaal riskeert. Of ook wel het niveau van de productiekrachten waar de maatschappij maar een beperkte

mogelijkheid heeft (in zichzelf) in te grijpen. Pas in de 19e eeuw werd het sociale conflict op dit niveau aanguid als een klassenconflict, als een conflict in economische termen. Van, zeg de 13e tot de 19e eeuw was men gewend sociale problemen te benoemen als politieke problemen, bij voorbeeld als strijd om het kiesrecht of om burgerrechten in het algemeen.

U spreekt nu over het raamwerk van Marx?

Niet alleen van Marx. Iedereen in de 19e eeuw benadert het op die manier. In die hele periode wordt de sociale theorie beheerst door de nadruk op de economie. In de huidige periode is de mogelijkheid van de maatschappij in zichzelf in te grijpen enorm toegenomen. Er bestaat niet alleen de mogelijkheid goederen te scheppen en in te grijpen in de organisatie van de arbeid, maar men is ook in staat met behulp van wetenschap en techniek het hele productiesysteem te transformeren. We weten dus dat er geen beperking bestaat van onze mogelijkheid in te grijpen in ons bestaan. Voor het eerst zijn we in staat tot een sociale visie op het sociale conflict. Het is geen conflict meer van ondernemers en arbeiders. Het conflict beperkt zich niet meer tot het niveau van de productie, maar heeft betrekking op de hele maatschappij. In dit conflict staan aan de ene kant de organisaties, het apparaat, zo u wilt, en aan de andere kant de gemeenschappen, de "mensen", of, in mijn eigen terminologie, : "territoria", "gemeenschappen" etc. Aan de ene kant zie je een groeiend potentieel van de organisaties om de maatschappij te controleren en haar de categorieën op te leggen die leiden tot maximalisering van hun belangen in de samenleving. Daar tegenover staat dat de gemeenschap zich verzet. Die ruimte zoekt voor het vergroten van haar mogelijkheid tot sociale relaties en communicatie. Mensen vechten om kommunikatiemogelijkheden te verdedigen, om zich te kunnen uiten. Het is niet louter een proces dat verloopt in de sfeer van productie en consumptie, nee, voor het eerst gaat het om een conflict op alle terreinen van het sociale leven. Niemand kan heden ten dage nog beweren dat de economie boven de maatschappij staat. De economie is een uitvloeisel van economische politiek, en als zodanig onderdeel van het gehele proces. Ik accepteer niet de stelling dat het productiesysteem nog het hart vormt van het maatschappelijk systeem. We zijn getuige van een veelheid van conflicten op allerlei terrein, maar deze kunnen wel degelijk op één noemer worden gebracht. Er is een allesomvattend klassenconflict tussen de "apparatsjiki" en de "gemeenschappen". Dit conflict staat centraal. Dat kan een conflict zijn tussen productieve organisaties en de gemeenschap over consumptiepatronen, die de eersten de laatste proberen op te dringen Maar dat kan ook een conflict zijn tussen een ziekenhuisorganisatie en een ziekenfonds. De belangen van de volksgezondheid worden niet per definitie het best verdedigd door de machtige ziekenhuisorganisaties, net zomin als het belang van volksonderwijs niet vanzelf het best vertegenwoordigd wordt door de onderwijsinstel-

lingen, zoals bv. de universiteit.

Inhakend op de eerste vraag, is het mogelijk, gezien de interesse die u ontwikkeld heeft voor Latijns-Amerika, dat u in deze niet-post-industriële maatschappij nog de mogelijkheid ziet voor wat u een gelimiteerd economisch conflict genoemd hebt? Of anders gezegd, van het voorkomen van een klassenconflict zoals Marx dat geanalyseerd heeft. Hoe ziet u zelf die verschuiving in belangstelling van het post-industriële Europa naar Latijns-Amerika?

Wanneer we deze vraag willen beantwoorden is het belangrijk dat we uitgaan van een structurele analyse. We kunnen niet zonder meer uitgaan van een klassenconflict, of van klassenstrijd. De verhoudingen tussen de klassen liggen op een tweetal niveaus. Ten eerste is er de strijd op het politieke vlak, de klassenstrijd zoals die meestal gedefinieerd wordt. Daarbij gaat het over de controle van de richting waarin er in de maatschappij geïnvesteerd wordt. Dat wil zeggen over de wijze waarop de maatschappij ingrijpt in de productieverhoudingen. In de tweede plaats is er een strijd op het niveau van de reproductieverhoudingen. Met reproductie bedoel ik de wijze waarop de bestaande verhoudingen en met name de maatschappelijke privileges gecontinueerd worden, d.w.z. hoe de heersende klasse haar bevoorrechte positie weet door te geven aan leden van dezelfde klasse.

Dus aan de ene kant een conflict tussen de verschillende klassen over de vormgeving van het productiesysteem van de maatschappij, en aan de andere kant een conflict over de mogelijkheid de bestaande ordening - met de bestaande privileges - van de ene generatie op de andere over te brengen. Nu is mijn hypothese dat er voortdurend een spanning bestaat tussen deze twee doelstellingen; het is deze spanning en deze strijd die maatschappelijke veranderingen bepaalt, en als zodanig zie ik het als een positief konflikt. Kenmerkend voor de terreinen waarop de strijd tussen de klassen geleverd wordt, is dat de strijd die het productiesysteem als inzet heeft vormgevend is voor de strijd die het reproductiesysteem als inzet heeft. M. a. w. het produktiesysteem bepaalt het reproductiesysteem. Ter verduidelijking zou ik willen wijzen op de dynamiek van de klasse der bourgeoisie. Zij bewoog zich bij haar strijd op het terrein van de productie en streefde naar een nieuwe vormgeving van de maatschappij die zou leiden tot de omverwerping van de macht van de feodale elite, die zich vanuit haar klassenbelangen inzette voor de verdediging van haar privileges, dat wil zeggen, strijd voerde binnen het reproductiesysteem.

Als voorbeeld kunnen we het 19e eeuwse Engeland nemen. Daar is het de bourgeoisie die moderniseert, die de wereld regeert. De kapitalisten creëren het kapitalisme en de staat is praktisch, zoals Marx zei, het uitvoerend comitee van de regerende klasse. In het Rusland van dezelfde periode blijkt de adel alleen maar geïnteresseerd in de handhaving van de eigen privileges. Er bestond een grote afstand tussen productiesysteem - het terrein

waarop de klassenstrijd gestreden werd tussen fabriekseigenaren en arbeiders - en het reproductieve systeem - het terrein waarop de landeigenaren hun privileges trachtten te verdedigen. Die grote afstand schiep ruimte voor de staat om op te treden als "agent of change".

Maar Latijns-Amerika?

Kenmerkend voor Latijns-Amerika is dat het industrialisatie proces een afhankelijk proces is. De sociale achterstand die voor de maatschappij daar kenmerkend is heeft alles te maken met de economische ontwikkeling die dat gebied heeft doorgemaakt. Men kan er niet, zoals in Europa, een opeenvolging van stadia onderscheiden van mercantilisme naar industriële maatschappij en vandaar naar post-industriële maatschappij. De ontwikkeling daar is totaal anders. Om dat duidelijk te maken moeten we naast de productiewijze ook verschillende "ontwikkelingswijzen" in onze beschouwing betrekken.

Historisch kunnen we er een vijftal onderscheiden:

1. De klassieke ontwikkeling van het kapitalisme, zoals dat te vinden is in Engeland en in de Lage Landen. Karakteristiek is dat een nationale bourgeoisie een eigen economische ontwikkeling lanceert, d.w.z. op eigen initiatief ingrijpt in het productieproces en daarmee ingrijpt in de manier waarop de maatschappij zichzelf formeert.
2. Daarnaast is er een ontwikkelingsgang te onderscheiden die tot het fascisme leidt, zoals dat in Duitsland en Italië gebeurd is.
In de beginfase is er sprake van een pre-industriële heersende klasse, waardoor de staatsmacht moet functioneren als "agent of change". Je ziet dan ook het Pruisische beambten-
dom de taak op zich nemen om deze ontwikkeling uit te voeren, na de mislukking van de revolutionaire open situatie.
3. Een gelijksoortige ontwikkeling kan men waarnemen in Rusland en China. Ook hier is sprake van grote macht van de traditionele krachten, van de *pomesjiki* of landeigenaren. Hier maken de revolutionairen zich meester van de staat, die zij gebruiken om de door hun gewenste veranderingen in het productie- en reproductiesysteem door te voeren. In feite is er sprake van staatskapitalisme.
4. Latijns-Amerika maakt weer een heel ander proces van industrialisering door. Hier is het industrialisatieproces in handen van een buitenlandse bourgeoisie. De nationale staat treedt daar in feite op als de behartiger van de belangen van de geprivilegieerde nationale klassen en maakt tevens veranderingen in het productiesysteem in kapitalistische richting mogelijk.
5. Tenslotte kan men als vijfde model de ontwikkelingen in Algerije en Egypte onderscheiden, waar Boumedienne en Nasser als leiders van een sterk absolutistische nationale staat het koloniale tijdperk afsloten. Zij zijn in wezen de "agent of change" voor de structurele veranderingen in hun productiesysteem.

Wanneer deze vijf ontwikkelingsmodellen elkaar uitsluiten en het niet mogelijk is dat historische overgangstypen wederom optreden, welke relatie bestaat er dan tussen het klassieke model van kapitalistische genese en de ontwikkeling van landen in de derde wereld?

De specifieke wordingsgeschiedenis zoals ik die in de genoemde vijf modellen heb uiteengezet is natuurlijk voor iedereen maatschappijformatie verschillend: het kapitalisme ontwikkelde zich in Engeland op een andere manier dan in Duitsland, het ontwikkelt zich op een andere manier in Latijns-Amerika dan in Afrika. Het is nu juist de verdienste van Marx dat hij in zijn analyse van de specifieke Engelse ontwikkeling niet is blijven staan bij de eigenheid van dit proces, maar dat hij zich heeft gewijd aan een structurele analyse van de opkomst van het kapitalisme. Belangrijk is het verschil tussen een structurele en een genetische analyse. Hoewel tegenwoordig maar weinigen komen tot structurele analyses, zou ik met Marx de noodzaak hiervan willen benadrukken.

Wat is nu een structurele analyse? Laten we de Franse Revolutie als voorbeeld nemen. In de Franse Revolutie is het mogelijk de deelnemers aan de klassenstrijd direkt tegenover elkaar te zetten: landeigenaren tegenover boeren, de aristokratie tegenover de opkomende bourgeoisie, de ambachtslieden tegenover de kooplieden. De Parijse Commune kan men zien als een konflikt tussen burgers/stedelingen en landeigenaren die de politieke macht van het land vertegenwoordigden, en tussen de industriearbeiders en de eigenaars van de fabrieken. Maar daarmee is geen duidelijkheid geschapen over de inhoud van de klassenstrijd. Er bestaat niet zomaar klassenstrijd wanneer er verschillende klassen onderscheiden zijn. Het gaat om de inhoud van die strijd, om de belangen die op het spel staan. Het klassenkonflikt heeft in de geschiedenis verschillende gedaanten aangenomen, verschillende terminologieën gehanteerd. Van een strijd die werd gedefinieerd in religieuze termen is het een politieke strijd geworden. In de 19e eeuw werd de klassenstrijd gedefinieerd in economische termen. En zoals gezegd wordt de inzet van het konflikt in de post-industriële maatschappij nu ook in sociale termen gedefinieerd.

Wanneer er nu slechts sprake is van een diachronische analyse, d.w.z. een analyse die de verschillende stadia achter elkaar legt, dan is dat alleen in het belang van de ideologie van de heersende klasse. Er is daarentegen een synchronische analyse nodig die door de specifieke verschijningsvormen heen de essentie van de klassenstrijd vat. Het belang van Marx bestaat hierin, dat de crux van zijn klassenanalyse ligt in de relaties die er tussen de klassen bestaan. Het is Marx niet zo zeer te doen om een taxonomie, maar om een analyse van de onderlinge relaties tussen klassen; dit maakt het hem mogelijk vanuit een structurele analyse vast te stellen op welke wijze de ontworpen arbeidersklasse als historische "agens" vormgeeft aan de manier waarop de maatschappij ingrijpt in haar eigen opbouw.

Het brandpunt lag in de 19e eeuw, zoals al eerder opgemerkt, bij de vormgeving van de organisatie van de arbeid. In de huidige tijd speelt de arbeidersklasse die rol niet meer.

Is de arbeidersklasse vervangen door een andere groepering?

Ten dele is hun rol als "agent of change" overgenomen door allerlei instituties en de grote organisaties, maar het voorname probleem is dat er in onze maatschappij geen brandpunt meer bestaat. Er is geen centraal vraagstuk waarom het sociale conflict gestreden kan worden. In politieke termen waren dat indertijd de burgerrechten. In economische termen waren dat indertijd de arbeidsproblemen, zoals de duur van de werkdag en de toeiening van de meerwaarde. Er is in onze maatschappij geen groep meer te vinden die in kan werken op de vormgeving van de maatschappij als geheel. Wel ziet men direct bij een bepaalde ontwikkeling betrokken intellectuelen proberen om met hun kennis als macht, richting te geven aan de ontwikkeling van de maatschappij. De Atomic Scientists in Amerika, bepaalde groepen technocraten en ook wel studenten treden uit naam van de volksklasse in verzet tegen de op gang zijnde ontwikkeling in de moderne wereld.

Wil dat zeggen dat de gewone bevolking in haar strijd tegen de vervreemdende institutionaliserieng grotendeels afhankelijk is van de intellectuelen?

Nee, de rol van de intellectuelen is beperkt. Zij zijn niet de vertegenwoordigers van de "zwingende meerderheid". De pluriformiteit van de huidige maatschappij maakt het onmogelijk een brandpunt te vinden voor de sociale strijd. Enerzijds zijn er de grote organisaties die op allerlei terreinen manipuleren. Aan de andere kant staat de bevolking die zich hier tegen probeert te weren door vergroting van de communicatie- en interactivemogelijkheden.

U spreekt over grotere communicatie. Maar is het niet mogelijk dat het brandpunt voor sociale actie gevormd wordt door de strijd voor democratisering. De behoefte om in sterkere mate invloed te kunnen uitoefenen op de vormgeving van het eigen leven op allerlei terreinen, arbeid, onderwijs, vrije tijd etc.?

Ik geloof niet dat wat u democratisering noemt een brandpunt zal kunnen vormen voor de sociale strijd. Ik geloof dat je eerder de "verdediging van sociale verhoudingen" centraal kunt stellen en wel sociale verhoudingen met een menselijke, een humane, een totale inhoud. Onze maatschappij is vol positivistische categorieën die op mensen geplakt worden en daardoor het proces van institutionele beheersing vergemakkelijken. Denk aan al die nummersystemen, van telefoonnummer tot persoonsnummer. Aan al die dichotomieën als normaal en abnormaal, zwart en wit, rood en groen licht. De gehele maatschappij wordt overweldigd door indelingssystemen, die een enorme invloed hebben op het denken van mensen over mensen, en op de manier waarop

mensen met elkaar omgaan. Tegen het positivistische categoriseren door grote organisaties en instellingen wordt steeds meer verzet aangetekend. Er is een strijd gaande om er achter te komen wat er achter dit positivistische kader voor wezenlijks is in de sociale relaties die mensen met elkaar onderhouden. Het gaat om de herontdekking van de sociale werkelijkheid als in de eerste plaats sociaal. In de post-industriële maatschappij is het deze strijd, de strijd om de totale maatschappelijke orde, die in de eerste plaats gevoerd moet worden. Het is daarbij in de eerste plaats van belang waardoor die veranderingen gekenmerkt zullen moeten worden. De strijd om economische gelijkheid, nivellering van inkomens of gelijke kansen in het onderwijs heeft over de laatste halve eeuw maar weinig opgeleverd. De klassenstrijd heeft geen grotere gelijkheid op een veelheid van terreinen, gedefinieerd in economische termen, te weeg gebracht. Wat de controle over de maatschappelijke vormgeving betreft is er slechts sprake van aanpassingen en hervormingen. De klassenstrijd wordt pas effectief wanneer ze zich gaat bezighouden met de sociale strijd op het gehele terrein van de maatschappelijke instituties.

Dan pas zal er sprake zijn van een creatieve beweging die steeds meer aspecten van het maatschappelijk leven als uitingsmogelijkheden gaat zien als strijd voor de klassen. En die strijd moet dan gezien worden als een strijd tussen leiders en geleiden en niet meer in de enge benadering van kapitalisten en arbeiders, van de bezitters van de productiemiddelen en de producerende arbeidersklasse.

NOTEN

★ Door technische problemen met de bandrecorder is bovenstaande weergave van ons gesprek met Touraine, die uiterst gastvrij twee uur voor ons beschikbaar stelde, slechts gedeeltelijk gebaseerd op een bandopname. Het grootste gedeelte hebben wij gereconstrueerd aan de hand van onze aantekeningen en datgene wat wij ons, onmiddellijk na afloop, herinnerden.